

Språkets makt

■ **Retorik som konst.** Med språkets trolldoms-kraft visade Gorgias språkets trolldoms-kraft. Men bakom stilen fanns en filosofi.

av Peter Ström-Søeberg

Tal är en stor kraft som uppnår de mest gudomliga verk med hjälp av den minsta och minst synliga skepnad; den kan också sätta stopp för fruktan, få sorg att försvinna, skapa glädje och öka medlidandet.

Sofisten Gorgias är en udda person i retorikhistorien. Och hans "Lovtal över Helena", som är Talarstolen i detta nummer, är inte mindre udda.

Född runt 485 f.Kr. i byn Leontini på Sicilien, avliden 380 (jo, han blev gammal!), blev Gorgias först uppmärksammas år 427 när han kom till Aten som utsänd från Syracusa. Han ska ha imponerat stort på atenensarna med sin talekonst och snabbt etablerat sig som lärare i retorik.

När han ändå kallas 'sofist' och inte 'retoriker', har det flera anledningar. Egentligen användes ordet sofist om alla som besatt livsvisdom samt förmågan att förmedla visdommen. Sofister kallades sålunda alla de kringresande retoriklärare (av vilka det då fanns många i Aten); Sokrates och Platon använde ordet nedsättande bl.a. med markeringen att det här var fråga om lärare som tog betalt för sin undervisning (och alltså inte enbart undervisade för glädjen att sprida kunskap).

Sofister är också beteckningen på en filosofisk inriktning, som främst handlar om synen på Sanning. Sofisterna vände sig mot vad som senare skulle bli Sokrates/Platons idé om absoluta sanningar, i stället förespråkade man alltings flyktighet. Till sofisternas 'ideologer' hör den samtidiga Protagoras, vars s.k. *homo mensura*-sats har blivit relativismens (även den moderna) stora dogma: "Människan är alltings mått". Denna syn handlar om att Sanningen (den med stort S) om något inte finns, inte för alla, i alla situationer, i alla tider. Att jag tycker det är kallt, betyder inte att absolut *alla* tycker så. Inte ens att alla andra tycker det är kallt betyder nödvändigtvis att jag tycker så.

Det är denna relativism, Gorgias gör till en retorisk filosofi: egentligen handlar det om en erfarenhet vi alla har gjort/kan göra; ord och språk påverkar och kan skapa sanningar. Med språket kan vi – trots den fundamentala relativismen – ändå tala oss fram till en sanning som gäller för oss. Vi kan diskutera vädret och komma fram till att vi tycker det är kallt. Vi kan samtala om ett problem och hitta gemensamma lösningar. Vi kan sätta ord på en händelse och därmed förstå den.

Men nu var inte Gorgias främst filosof. Mer än något annat var han lärare i retorik, även om hans retorik visar tydliga spår av den sofistiska filosofin. Från andra källor vet vi att han skrev en filosofisk skrift, men de enda bevarade skrifterna från hans hand är ett kort fragment till ett gravtal, ett försvarstal och alltså Lovtalet över Helena.

Gemensamt för dessa fragment är deras fiktiva situationer. Inget pekar på att talen har varit 'riktiga tal', utan snarare exempelvis: övningar för studerande att imponeras och inspireras av. För att visa språkets makt använder Gorgias språkets makt. Så till den grad att det har gett anledning till åtskilliga volymer om den gorgianska stilen; en medvetet frammejslad stil, tung av figurer och troper, som avslöjar en nästan barnslig glädje och begeistring över språkets möjligheter.

Ett par ord om Helena innan vi lämnar ordet till Gorgias: Talets Helena är alltså samma Helena som bortrövades av Paris. Att Gorgias tog på sig att försvara en (mytisk) kvinna som lämnade man och barn till förmån för Paris och därmed blev anledning till det Trojanska kriget, har utan tvekan varit en provokation i Aten – och menat som en provokation. Med ordens trolldom visar Gorgias hur språket kan ... förtrolla.

Gorgias:

Lovtal över Helena

c:a 425 f.Kr.

(1) En stads ryktbarhet är dess mod, en kropps dess skönhet, en själs dess visshet, en handling dess dygd, ett tal dess sanning; under alla omständigheter är det alltid rätt att prisa det som är lovvärt och klandra det som är klandervärt.

(2) Det tillkommer varje man att både tala sanning och vederlägga lögnen. Helena är överallt fördömd och sedd som en symbol för olyckor; jag vill göra hennes historia till föremål för en kritisk granskning och så rädda henne från okunnigt förtal.

(3) Hon var av högsta börd; hennes påstådde fader Tyndareus var den mäktigaste bland män; hennes riktige fader, Zeus, var allas konung.

(4) Från dessa källor fick hon sin gudomliga skönhet vars åsyn väckte kärlek hos otaliga män och skapade en stor skara ärelystna friare, en del begåvade med rikedom, andra med fäderneärvd berömmelse, andra med egen framgång, andra med samlad visdom.

(5) Jag ska inte förtälja historien om vem som vann Helena eller hur: att berätta för åhörare vad de vet vinner tilltro men ger inget nöje. Jag skall förbigå detta skede och komma till början av mitt försvar med att utgå från de troliga skälen för hennes färd till Troja.

(6) Hon handlade som hon gjorde antingen genom Ödet och gudarnas vilja och Nödens lagar eller hon greps med våld eller vanns med övertalning (eller gripen av kärlek). Om det första gäller så är det hennes anklagare, som förtjänar klander; för ingen mänsklig framsynthet kan hindra Guds vilja: den starkare kan inte hindras av den svagare och Gud är på alla sätt starkare än en människa. Därför: om orsaken var Ödet kan inte Helena klandras.

(7) Om hon fördes bort med våld framstår det klart att kvinnorövarna kränkte henne och hon var drabbad av olycka. Han, en barbar, begick en barbarisk handling och

skulle haft skulden, vanäran och straffet; hon, bortrövad från sitt land och sina vänner, förtjänar medlidande mer än förtal.

(8) Om det var tal som övertygade henne och bedrog hennes själ så är hennes försvar enkelt. Tal är en stor kraft som uppnår de mest gudomliga verk med hjälp av den minsta och minst synliga skepnad; den kan också sätta stopp för fruktan, få sorg att försvinna, skapa glädje och öka medlidandet. Detta ska jag nu bevisa.

(9) All poesi kan kallas tal på vers. Dess åhörare darrar av fasa, faller tårar av medömkan och trånar av sorgsen längtan; själen berörd av orden förnimmer en egen känsla väckt av goda eller dåliga öden i andra människors handlingar och liv.

(10) Ordens inspirerande besvärjelse kan framkalla välbehag och avledda sorg, ty besvärjelsens kraft tillsammans med själens känslor lugnar och övertygar och hänrycker med hjälp av sin trolldom. Två slag av trolldom och magi har skapats. De är förvillelser i själen och villfarelser i förståndet.

(11) Övertalanden med hjälp av lögner är oräkneliga; om alla hade hågkomst av det förgångna, kunskap om det närvarande och förkunskap om framtiden skulle talets kraft inte vara så stark. Men som det är, när människor varken kan komma ihåg det förflutna eller iaktta det närvarande eller profetera om framtiden är bedrägeri så enkelt; människor kommer med en åsikt som råd för själen. Men en åsikt som är opålitlig drar in dem, som godtar den, i lika osäkra öden.

(12) Ord korrumperar. Därför är övertygande genom tal likvärdigt med bortrövande med våld eftersom hon förmåddes att samtycka till vad som sades och gå med på vad som gjordes. Det var därför övertalaren, inte Helena, som gjorde fel och ska klandras.

(13) Att övertygandet insatt i ett tal också kan göra vilket intryck det vill på själen, kan visas för det första från meteorologernas argument, som genom att ta bort en åsikt och ersätta den med en annan åstadkommer vad som är otroligt och osynligt att framträda inför sinnets ögon, för det andra från juridiska tvister i vilka ett tal med en skicklig uppläggning kan svänga och övertyga en folkmassa; för det tredje från filosofiska debatter i vilka snabba tankar visar sig lätt ändra opinionen.

(14) Talets makt över själens natur kan jämföras med medicinens effekt på kroppens tillstånd: precis som mediciner driver ut olika vätskor ur kroppen och kan sätta ett slut antingen på sjukdomen eller livet, likadant med talet, olika ord kan förorsaka sorg, vållust eller fruktan; eller åter, med hjälp av ett fördärvligt slag av övertalning kan ord förgifta och förhäxa själen.

(15) Om Helena var övertalad genom kärlek är försvaret lika lätt. Det vi ser har sin egen natur, inte vald av oss; och själen är påverkad av synen.

(16) Till exempel i krig är åsynen av fiendens trupper som bär fientliga dräkter så oroande för själen att män ofta flyr i skräck som om den stundande faran redan var närvarande. Den starka vanan skapad av gammal hävd är ersatt av skräck framkallad av en syn, som får dem att glömma av vad som av hävd anses hedervärdigt och av segerns fördelar.

(17) Folk, som har sett en förfärlig syn, har drivits från sina sinnen; så stark är skräckens makt; medan många har blivit offer för fåfänga snaror, fruktansvärda sjukdomar och obotligt vansinne, så levande är bilderna av de saker vi sett,

vars åsyn har ristats in i sinnet.

(18) Men målare, när de skapar ett mönster av många färger, ger välbehag för synen; och den njutning en staty ger för ögonen är gudomlig; många föremål framkallar hos många människor en kärlek till många verksamheter och former.

(19) Om därför Helenas ögon, förtjusta av Paris gestalt, framkallade kärlekens passion i hennes själ är detta inte märkligt; för om en gud arbetar med gudomlig kraft hur kan en svagare person motstå honom? Och om sjukdomen är mänsklig, på grund av själens okunnighet, så måste den inte bli bedömd som ett brott men beklagad som en olycka, därför att den kom genom Ödets snaror, inte ett viljans val; genom kärlekens tvång, inte genom planerad list.

(20) Därför, vilket än av de fyra skälen som orsakade Helenas handling, så är hon oskyldig.

(21) Jag har med min avhandling utplånat denna kvinnas felaktiga rykte och har fullgjort det mål jag lovade i inledningen. Jag har försökt att förintä det orättfärdiga klandret och den okunniga opinionen och har valt att skriva detta som ett lovtal över Helena och en förströelse för mig själv.

Översatt från engelska & danska: Madeleine Ström-Ahrnstedt